

Výuka náboženství jako potenciální nástroj boje proti náboženskému extremismu – případ Ruska

Miroslava Jasenčáková

Abstrakt

Rusko je multietnickou a multikonfesní zemí, kde se většina obyvatelstva hlásí k pravoslavnému křesťanství. Najdeme zde také řadu stoupenců dalších náboženských směrů, z těch významnějších jmenujme alespoň islám, judaismus a buddhismus. Náboženství má v ruské společnosti značný vliv, což dokládá i zavedení povinné výuky náboženství na základních školách od roku 2012, kdy byl představen předmět Základy náboženských kultur a sekulární etiky (ZNKSE), o jehož zavedení se do velké míry zasadila ruská pravoslavná církev (RPC). V posledních letech se RPC začala angažovat ve snaze o rozšíření výuky, což podporovala tezí, že předmět přispěje k posílení boje proti náboženskému extremismu a terorismu. Nabízí se tedy otázka, zda by rozšíření ZNKSE mohlo představovat funkční nástroj prevence proti náboženskému extremismu, nebo zda je za tím možno hledat snahu RPC o posílení svého už tak významného postavení v rámci státu a společnosti.

Klíčová slova: výuka náboženství, náboženský extremismus, ruská pravoslavná církev, Základy náboženských kultur a sekulární etiky, Rusko.

Teaching religion as a potential tool for fighting religious extremism – the case of Russia

Abstract

Russia is a multi-ethnic and multiconfessional country where most of the population subscribe to Orthodox Christianity. There are also several supporters of other religious movements, where the most important are Islam, Judaism and Buddhism. Religion has had a significant impact on Russian society, as evidenced by the introduction of compulsory religious education in primary schools in 2012, when the subject of Foundations of Religious Cultures and Secular Ethics (FRCSE) was introduced, which was largely promoted by the Russian Orthodox Church (ROC). In recent years, the ROC has begun to engage in expanding teaching, supporting the theory that the subject will contribute to strengthening the fight against religious extremism and terrorism. The question therefore arises as to whether a functional tool for the prevention of religious extremism could be spreading the subject FRCSE or whether the ROC's efforts to strengthen its already prominent position within the state and society could be behind it.

Key words: religious education, religious extremism, Russian Orthodox Church, Foundations of religious cultures and secular ethics, Russia.

DOI: 10.5507/epd.2019.020

Úvod

Rusko je multietnickou a multikonfesií zemí, kde se většina obyvatelstva hlásí k pravoslavnému křesťanství. Najdeme zde také řadu stoupců dalších náboženských směrů. Z těch významnějších jmenujme islám, judaismus a budhismus. V posledních letech se počet lidí hlásících se k nějakému vyznání navyšuje, což bývá spojováno s konzervativní politikou současného ruského vedení a snahou o ukotvení identity ruské společnosti. Dominantní postavení zaujímá v tomto ohledu ruská pravoslavná církev (RPC).

Oživení náboženství v Rusku a jeho rostoucí vliv napříč společností dokládá i zavedení povinné výuky náboženství na základních školách od roku 2012, kdy byl představen předmět Základy náboženských kultur a sekulární etiky (ZNKSE). Jeho zavedení se v některých ohledech setkalo se značnou kritikou, a to zejména z toho důvodu, že bylo některými považováno za snahu RPC, která se o zavedení nového předmětu nejvíce

zasadila,¹ o posílení sepjetí církve a státu, a tím i svých mocenských ambicí (Blinkova, 2016).

V posledních několika letech se RPC začala angažovat ve snaze o navýšení časové dotace předmětu. Jako jeden z často užívaných argumentů pro rozšíření předmětu deklarovali její přední představitelé potřebu posílení boje proti náboženskému extremismu a terorismu. Násilné akce motivované náboženským extremismem jsou v poslední době na vzestupu v celé Evropě a nevyhnuly se ani Rusku. Některé státy se potýkají s problémem účasti svých občanů ve válce na území Iráku a Sýrie. V listopadu 2016 informovalo ruské ministerstvo vnitra, že téměř 3200 ruských občanů odešlo bojovat za tzv. Islámský stát (Melikov, 2016).

Nabízí se tedy otázka, zda by rozšíření ZNKSE mohlo představovat funkční nástroj prevence proti náboženskému extremismu, nebo zda je za tím možno hledat snahu RPC o posílení svého už tak významného postavení v rámci státu a společnosti. Tento článek si klade za cíl tyto dvě možné varianty posoudit a zhodnotit, zda výuka náboženství obecně může představovat účinný nástroj v boji proti náboženskému extremismu.

1 Teoretická východiska

1.1 Definice používaných pojmů

Prvním pojmem, který článek užívá, je „výuka náboženství“. Ta je zde chápána ve smyslu a rozsahu, který zajišťuje ZNKSE. Nejedná se tedy o katechezi, ale o poskytnutí přehledu o náboženství dle vlastní volby žáků. Povaha předmětu by měla být striktně sekulární, neideologická. Žáci (respektive rodiče) mají možnost výběru ze šesti modulů výuky věnujících se buď pravoslavnému křesťanství, islámu, buddhismu, judaismu, všeobecně světovému náboženství nebo sekulární etice.

Dále je nezbytné jasně definovat pojem náboženského extremismu. Ten je vnímán jako radikální přístup využívající náboženství s cílem vybudování teokratické vlády či společnosti uniformě odpovídající jasně dané ideologii. Je pro něj charakteristická zejména netolerance k osobám jiné víry. Pro zformování své ideologické doktríny často využívá obsah věrouky jednotlivých náboženství, jeho výklad přizpůsobuje svým cílům a pro jejich dosažení neváhá využít jakýchkoliv prostředků (Chmelík, 2012, s. 46–50). Z hlediska extremismu (nejen náboženského) jsou považováni za nejrizikovější skupinu mladí lidé ve věku od 15 do 25 let, kteří se v tomto období snaží nalézt svou vlastní identitu (Manuel, 2014, s. 24). V této souvislosti je nutno si uvědomit, že radikalizace mládeže, která v době, kdy byl na vzestupu Islámský stát, probíhala jak v západní,

¹ Při zavádění předmětu se do diskuse zapojovaly i další náboženské společnosti působící na území Ruska, článek se ale omezuje pouze na aktivity RPC, a to vzhledem k tomu, že se k ní hlásí majoritní část ruského obyvatelstva.

tak ve východní Evropě, byla ze strany teroristických organizací založena na využívání moderních komunikačních prostředků (např. sociálních sítí) k tomu, aby v mladých lidech vzbudila podporu pro svou věc a obdiv prostřednictvím poskytnutí prostoru pro seberealizaci (Samuel, 2012, s. 5).

2 Metodologie výzkumu

K dosažení stanovených cílů článek popisuje, analyzuje a hodnotí vývoj procesu zavádění ZNKSE s důrazem na roli, kterou v něm sehrála RPC, na současnou podobu výuky předmětu a na potenciál pro jeho rozšíření. Využita je především zahraniční literatura získaná z Ruské státní knihovny a Pedagogické knihovny K. D. Ušinského v Moskvě, dále pak oficiální vyjádření RPC a materiály ruského ministerstva školství. Při práci se získanými zdroji byly uplatněny metody analýzy a syntézy. Funkci podpůrného pramenu poskytuje osobní zkušenost s podobou výuky ZNKSE, kterou umožnila návštěva jedné z ruských základních škol – školy č. 1 ve městě Obninsk (Kaliningradská oblast). Jedná se ale pouze o ilustrativní doplnění, které ukazuje jednu z možných podob výuky předmětu. V tomto případě byla uplatněna metoda nezúčastněného pozorování. K jeho závěrům je však nutno přistupovat opatrně, a to pro krátkou dobu jeho trvání.

V první části je sledována cesta k zavedení ZNKSE a důrazem na aktivity RPC. Druhá část článku se věnuje praktické podobě výuky předmětu na ruských školách a otázce jeho rozšíření.

3 Výuka předmětu ZNKSE a jeho preventivní potenciál

3.1 Historický vývoj zavádění ZNKSE

Před rokem 1991 byl vztah státu a náboženských společností v Rusku poměrně komplikovaný. Vzdělávací systém prošel dynamickou proměnou po roce 1917, kdy se stal naprosto sekulárním a pro výuku náboženství nebo školní program zajišťovaný ze stran církví a jiných náboženských společností v něm v souladu s ideologií bolševické strany nebyl prostor. Činnost veškerých náboženských institucí na území tehdejšího Sovětského svazu byla nejen v rámci výchovy a vzdělávání po většinu doby jeho trvání potlačována (Kozyrev, 2011, s. 900–903). To se ale změnilo počátkem devadesátých let, kdy se vztahy se státem začaly postupně narovnávat.

Po roce 1991 pak jednotlivé náboženské společnosti začaly pozvolna získávat na významu. Jejich role spočívala zejména v hledání nových ruských hodnotových základů (Stoeckl, 2014, s. 33). Co se samotného vzdělávání týče, v průběhu devadesátých let se

začaly objevovat na některých školách předměty týkající se výuky náboženství. Nejednalo se ale o celostátní koncept (Shakhnovich, 2015).

Zájem RPC o významnější spolupráci se státními strukturami v otázce zavádění výuky náboženství byl značný již od počátku devadesátých let (Ellis, 2016, 166–172). Zákon z roku 1992 týkající se poměrů ve veřejném školství ale s možností všeobecné povinné výuky náboženství v zemi nepočítal, a striktně určoval sekulární povahu vzdělávání. Tento princip byl pak částečně potvrzen i o rok později vydáním nové ústavy, která definuje Ruskou federaci jako sekulární stát a stanovuje, že žádné náboženství nemůže být prohlášeno státním (Shakhnovich, 2015).

Výrazný posun ve snaze RPC o zavádění výuky týkající se náboženství do škol nastal v roce 1997. V tomto roce uznalo ministerstvo školství předmět Základy pravoslavné kultury jakožto volitelný kurz, který dle svého zájmu mohly jednotlivé školy zařazovat. Bylo ale stanoveno, že jeho výuku mohou vést pouze vyučující s akreditovaným pedagogickým vzděláním (Shakhnovich, 2015). Dále byl v tomto roce přijat také federální zákon „O svobodě svědomí a náboženského vyznání“. V souladu s ústavou uváděl, že Rusko je sekulárním státem. Zároveň se zde ale objevilo uznání speciální role některých náboženství pro historii a kulturu země. RPC byla přiznána zvláštní zásluha na formování ruské státnosti. Zákon ve své preambuli obsáhl rovněž speciální uznání pravoslavného křesťanství, islámu, buddhismu, judaismu a dalších vyznání, která jsou součástí historického dědictví národů Ruska. Právě tato definice se později odrazila také ve vytváření jednotlivých modulů ZNKSE (Blinkova, 2016). V této souvislosti je třeba upozornit na skutečnost, že křesťanství je v daném zákoně chápáno pouze jako pravoslavné, což se odráží také v modulech předmětu, kdy jeden z nich se omezuje pouze na základy pravoslavné kultury, a to navzdory tomu, že v ruských dějinách mají svou roli i jiné křesťanské směry.² To se může jevit jako jeden z argumentů podporující tezi, že RPC využívá ZNKSE pro prosazení vlastních zájmů.

Další výrazné angažmá RPC v diskusích nad zavedením předmětu nalezneme v průběhu šestého tradičního setkání zástupců RPC a představitelů státních a vzdělávacích institucí během tzv. Mezinárodního vánočního vzdělávacího čtení, které se konalo v roce 1998. Tehdejší patriarcha Alexej II. deklaroval, že RPC je připravena zahájit spolupráci s ministerstvem školství týkající se výuky křesťanské víry. V této souvislosti také zdůraznil již existující dobré zkušenosti součinnosti církevních a státních institucí a jako příklad uvedl pozitivní hodnocení experimentálního zavádění předmětu Základy pravoslavné kultury v Kurské oblasti. Během setkání zaujali kladný postoj k této problematice také hosté z řad mimo RPC. Například zástupci ruské Akademie vzdělávání N. D. Nikandrov a I. V. Bestužev-Lada se shodli, že duchovní kořeny nelze zcela oddělit od výchovy, protože představují významný vzdělávací faktor ve školách (Mospat, 1998). Následující významný milník představovala konference na téma „Náboženské vzdělání v Rusku: problémy a perspektivy“, která proběhla v ruském parlamentu v roce 2001. Výsledkem

² V Rusku má svou historickou tradici také Arménská apoštolská církev, luteránství nebo katolictví.

tohoto setkání byl dokument uznávající důležitost duchovního vzdělání ve školách (Mospat, 2001). Opravdový zlom ale přišel až v roce 2008, kdy prezident Dmitrij Medveděv přislíbil rozvoj programu náboženské výuky na školách. V následujících čtyřech letech probíhala příprava kurikula předmětu a jeho experimentální výuka v některých regionech Ruska (Mospat, 2008a, Mospat, 2008b).

Z tohoto stručného a zjednodušeného přehledu zavádění ZNKSE můžeme usoudit, že RPC vyvinula značné úsilí, aby se o možnosti výuky tohoto předmětu hojně diskutovalo, a to i na nejvyšší politické úrovni. Tyto snahy nakonec vyústily k zahájení výuky ZNKSE jakožto povinného předmětu pro čtvrté ročníky počínaje rokem 2012.

3.2 Metody výuky ZNKSE a jejich nedostatky

Předmět ZNKSE je vyučován v šesti již dříve zmíněných modulech ve čtvrtých třídách základní školy. Jeho cílem je vštěpovat žákům morální hodnoty vycházející z národních tradic a náboženství, a zároveň tím dosáhnout rozvinutí národní identity a kladného vztahu k vlasti. Dle statistiky z roku 2014 si 45 % žáků vybralo modul sekulární etiky, 31 % modul zaměřený na pravoslaví, 19 % základy světových náboženství, 4 % základy muslimské kultury a necelé 1 % žáků se zaměřilo na buddhismus a judaismus (Interfax-religia, 2014). Podobné rozvržení bylo typické i pro následující roky (MinObr, 2016, s. 4, Ožiganova, 2015, s. 85).

Všech šest modulů má společnou náplň první a poslední části kurzu, které představují necelou polovinu jeho časové dotace. Jsou věnovány vlasteneckým hodnotám a mezikulturnímu (případně mezináboženskému) dialogu. Zbylé hodiny jsou pak věnovány tématům dle volby žáků. Metodika k předmětu uvádí, že výuka by kromě samotného výkladu vycházejícího z obsahu předepsaných učebnic měla také obsahovat prostor pro diskusi žáků či sdílení jejich osobních zkušeností. Doporučené jsou také další podpůrné aktivity, jako je hraní divadla apod. (Vinogradova, 2018, s. 8–16).

Z formálního hlediska jsou školy povinné zajistit výuku jednotlivých modulů ZNKSE dle výběru žáků. V praxi na to školy ale často nemají dostatečnou kapacitu, a tak zavádějí obvykle pouze modul s dominantním náboženstvím regionu, ve kterém se škola nachází, a modul, který se věnuje světovým náboženstvím obecně nebo sekulární etice (Ožiganova, 2015, s. 83–84). Tento postup je pochopitelný. Zejména menší školy nemají dostatečné personální i finanční kapacity, které by umožnily vyučovat šest různých modulů například za předpokladu, že by se do některého z nich přihlásil pouze jeden žák. Z tohoto hlediska vykazuje organizace výuky na celostátní úrovni určité rezervy.

Další záležitostí, která byla odhalena průzkumem mínění pedagogických pracovníků zajišťujících ZNKSE, je jejich nedostatečná příprava, a to jak po stránce obsahu učiva, tak z hlediska výukových metod. Upozorňováno je například na to, že někteří učitelé vyjádřili obavy, že nebudou schopni vypořádat se s dotazy svých žáků, které by mohly být vznášeny nad rámec obsahu učebnic. Hodiny se tak často omezují na pouhé

předčítání textů učebnic nebo výklad z podpůrných prezentací a neumožňují diskusi a další aktivity, které by pro žáky mohly být zajímavější. Původ tohoto problému pramení z urychleného zavádění předmětu a s tím souvisejícím povrchním proškolením pedagogických pracovníků (Zaporoščenko, 2013, Ožiganova, 2015, s. 83–84). Většina stávajících učitelů ZNKSE neměla možnost absolvovat komplexnější vzdělávací program s potřebným zaměřením a etablovala se z řad vyučujících dějepisu, literatury nebo společenských věd (MinObr, 2016, s. 4).

3.3 Příklad průběhu výuky na základní škole v Obninsku

Návštěva výuky ZNKSE (konkrétně modulu zaměřeného na pravoslaví) proběhla jednorázově v dubnu 2017 na škole ve městě Obninsk. Obninská základní škola představuje standardní vzdělávací instituci tohoto typu, se kterou je ale spojeno jedno specifikum. V některých metodách výuky se hlásí k odkazu Stanislava Šackého (viz např. Šacký, 1919), ruského pedagoga působícího v první polovině 20. století, který v rámci menších dětských skupin zaváděl v Rusku výuku inspirovanou progresivismem Johna Deweye (viz např. Dewey, 2008, Čermáková, 2014). V duchu Šackého metod klade škola v některých předmětech větší důraz na interaktivní přístup a dialog v průběhu hodin.

Z pozorování výuky vzešly následující závěry. Průběh sledované hodiny překročil hranice pouhého teoretického výkladu. Náplň byla věnována křesťanským svátkům, jejich původu a průběhu. Nejednalo se o pouhou přednášku založenou na obsahu učebnice, ale žáci měli možnost se k danému tématu vyjadřovat, doptávat se nebo sdílet své vlastní zkušenosti. Prostor v hodině jim tedy umožnil kromě získání obecných informací o podobě svátku a tradic také odhalení konkrétních rodinných zvyklostí a rituálů. Z následné konzultace s vyučujícími vyplynulo, že ve výuce je ponechán také prostor pro jiné možnosti aktivního zapojení žáků, např. pro divadelní vystoupení, práci na společných výtvarných projektech atp.

Porovnáme-li však případ této konkrétní školy s výsledky průzkumu, který proběhl mezi pedagogickými pracovníky vyučující ZNKSE, dojdeme k závěru, že tato praxe zapojující žáky aktivně do průběhu hodin je spíše výjimkou.

3.4 ZNKSE jako potenciální nástroj v boji proti náboženskému extrémismu a otázka jeho rozšíření

Opatření, která jsou v boji proti náboženskému extrémismu a terorismu v současné době přijímána ze stran států se zaměřují zejména přímo na boj s projevy náboženského extrémismu a s terorismem. Postupně se začíná více přemýšlet nad možnostmi, jak tomu předcházet. Za jednu z účinných prevencí před radikalizací mládeže je považován také systém vzdělání, který je ovšem často v této souvislosti spojovaný se svými socio-

-ekonomickými dopady. Jeho potenciál lze ale najít také ve formování a rozvoji životních hodnot, morálky, vzájemného porozumění a tolerance (Ghosh, 2016, s. 118–119, 121). V tomto ohledu by ZNKSE mohl představovat vhodný nástroj, který by mohl postupně rozvinout u dětí a mládeže kritické myšlení a důvěru k vlastním morálním a kulturním hodnotám, což by ve svém důsledku mohlo předejít rozvoji náboženského extremismu.

Tato úvaha aktuálně také představuje jeden z významných argumentů RPC na podporu rozšíření výuky předmětu a setkáváme se s ní v projevech předních představitelů RPC v průběhu důležitých jednání, a to jak na nejvyšší státní úrovni, tak při setkáních náboženských institucí. Například na zasedání prezidia Mezináboženské rady Ruska vyjádřil patriarcha Kirill své znepokojení nad zranitelností zejména mladých lidí ve věku od 15 do 21 let žijících ve velkých městech, kteří mohou snadno propadnout extremistické ideologii. Dle patriarchy je tento problém bez rozšíření kurzů ZNKSE neřešitelný. Omezení výuky pouze na vlastní vyznání žáka nepovažuje za dostatečné (Mospat, 2017a). Další výrazná osobnost RPC, metropolita Ilarion, předseda oddělení pro vnější vztahy, se vyjádřil obdobně. V jednom ze svých vystoupení v rámci zasedání Rady federace upřesnil představu o preventivní funkci ZNKSE a upozornil, že neznalost náboženské problematiky považuje za jeden ze závažných důvodů, proč se mládež nechává ovlivnit extremistickou ideologií teroristických organizací. Shodně s patriarchou navrhl značné rozšíření časové dotace předmětu. ZNKSE by dle jeho plánu měl být vyučován téměř po celou dobu školního vzdělávání. Také se domnívá, že by se žáci neměli omezovat pouze na studium svého náboženství, ale mělo by jim být umožněno proniknout i do náboženských tradic jiných vyznání (Mospat, 2017b). Tyto představy a návrhy na budoucí podobu ZNKSE jsou z hlediska prevence proti náboženskému extremismu jistě opodstatněné, nijak se ale nevypořádávají s praktickými problémy, se kterými se výuka náboženství od svého zavedení potýká.

Význam výuky ZNKSE v souvislosti s prevencí terorismu vyzdvihuje i ministerstvo školství. Nicméně v současné době se věnuje především monitoringu praktické stránky fungování předmětu. Z analýzy dosavadního stavu byly učiněny závěry, které kladou důraz zejména na lepší přípravu pedagogů a podpůrných metodik, které považují za stěžejní (MinObr, 2016).

Závěr

S ohledem na aktivitu, kterou RPC projevovala během dlouhého procesu, na jehož konci stálo zavedení ZNKSE, lze usoudit, že měla značný zájem na tom, aby byl předmět vyučován. Na druhou stranu, vezmeme-li v úvahu, že modul věnovaný pravoslaví zdaleka není mezi ostatními dominantní a rodiče žáků mají možnost výběru modulu dle vlastního zájmu (v rámci praktických možností jednotlivých škol), jeho současná podoba sekulárního pojetí pravděpodobně nepředstavuje efektivní cestu k posílení pozice RPC.

Vzhledem k tomu, že se předmět aktuálně potýká s řadou organizačních problémů, nelze učinit jasné závěry, jaký význam by to pro RPC mělo. Rozšíření výuky předmětu by v tomto ohledu mohlo představovat způsob posílení politického vlivu RPC v rámci státu, ale jen za předpokladu, že by se ustoupilo od jeho sekulární podoby. Pokud by ale byl realizován koncept společné výuky zahrnující přehled o všech náboženstvích, který by v souladu s aktuální podobou předmětu vedli vystudovaní sekulární pedagogové, tato situace zřejmě nehrozí.

Co se týče otázky prevence náboženského extremismu, vyplývají z článku následující závěry. Tak, jak je nyní předmět nastaven, nelze předpokládat, že poskytuje dostatečnou ochranu proti náboženskému extremismu, a to z důvodu malé časové dotace a ne vždy ideálních podmínek pro výuku, které vyplývají zejména z individuálních postupů jednotlivých pedagogů. Dle zjištění nepovažuje značná část vyučujících, kteří jsou většinou aprobovaní pro výuku jiných předmětů, program ZNKSE za dostatečně připravený a necítí se být kompetentními tématy náboženství svým žákům vysvětlovat. Namísto toho, aby se z části výuky ve třídě stala jakási platforma pro diskusi a sdílení vlastních zkušeností, omezují se hodiny především na výklad založený na učebnici a prezentacích, v horším případě probíhají tak, že se jednotliví žáci střídají ve čtení obsahu učebnic. Předmět má tedy spíše seznamovací charakter přinášející základní fakta o tématu vybraného modulu nežli potenciál rozvíjet kritické myšlení či konfrontovat samotnou problematiku náboženského extremismu a terorismu. To je podpořeno také nízkým věkem žáků, pro které je předmět určen. Plní především funkci jakéhosi prvního seznámení s náboženstvím či morálními a kulturními hodnotami. Další významný problém představuje také skutečnost, že pokud si žáci nevolí modul věnující se světovým náboženstvím, omezují své znalosti pouze na jedno náboženství či sekulární etiku. To ve svém důsledku může mít podíl na omezené schopnosti pochopení a vzájemné toleranci v rámci multikonfesní společnosti. Z těchto důvodů by tedy rozšíření časové dotace i tematického obsahu předmětu a jeho rozvržení do více ročníků mělo svou logiku. Zatímco nižší ročníky by měly dostatečný prostor pro seznámení se s obecnější podobou jednotlivých náboženství, ty vyšší by na základě dřívějších znalostí mohly řešit konkrétní vybranou problematiku a rozvíjet o ní diskusi. Požadavek RPC se tedy z tohoto pohledu jeví jako oprávněný. Rozšířená podoba předmětu by mohla mít ve vztahu k náboženskému extremismu určitý preventivní potenciál. Je ale třeba poukázat na skutečnost, že samotný předmět v tomto ohledu neobstojí. Z hlediska snah o omezení manipulovatelnosti mládeže by měla výuka být spojena s řadou dalších opatření, a to jak vzdělávacích, tak sociálně-ekonomických.

Poděkování

*Tento příspěvek byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy z projektu Pravo-
slavné církve na prahu 21. století: případ Ruska, Srbska a Řecka (projekt č. 12415, který byl
realizován na Institutu mezinárodních studií FSV UK v Praze.*

Literatura

- Blinkova A. & Vermeer P. (2018). Religious education in Russia: a comparative and critical analysis. *British Journal of Religious Education*, 40(2): 194–206.
- Čermáková M. (2014). Pedagogika jako věda a jako společenský úkol – inspirace z myšlenkové dílny Johna Deweyho, *e-Pedagogium*, 14(3): 25–34. DOI: 10.5507/epd.2014.026.
- Dewey J. (2008). *The School and Society*. New York: Cosimo.
- Ellis, J. (2016). *The Russian Orthodox Church: Triumphalism and Defensiveness*. New York: Springer.
- Ghosh R. & Chan A. & Manuel A. (2016). Can education counter violent religious extremism?. *Canadian Foreign Policy Journal*, 23(2): 117–133.
- Chmelík, J. (2012). *Extremismus*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Interfax-religia (2014). *Bol'sinstvo škol'nikov v RF vybirajut dlja izučeniya svetskiju etiku v ramkach kursa ORKSE* [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=56506>.
- Berglund, J.; Lundén, T. & Strandbrink, P. (Eds.). (2015). *Crossings and Crosses: Borders, Educations, and Religions in Northern Europe*. Berlin: De Gruyter.
- Kozyrev F. (2010). Religious Education and Religious Freedom in Russia. In Engebretson, K., de Souza, M., Durka, G., & Gearon, L. (Eds.), *International Handbook of Inter-religious Education*, 4: 897–919. Dordrecht, New York: Springer. DOI 10.1007/978-1-4020-9260-2.
- Manuel, A. (2014). *Problematizing youth radicalization in Canadian educational spaces* (magisterská práce). [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1553880626982~309.
- Melikov, V. (2016). *MID RF nazval količestvo rossijan, uječavšich v Irak i Siriju vojevat' za IGIL*. Riafan.ru [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <https://riafan.ru/576420-mid-rf-nazval-kolichestvo-rossijan-uehavshih-v-irak-i-siriyu-voevat-za-igil>.
- MinObr.ru. (2016). *Informacionno-analitičeskije mat'erialy, posvjaščennye voprosam protivodějstvija iděologii t'errorizma* [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <http://minobr.rkomi.ru/content/12948>.
- Mospat.ru. (1998). *Itogovij dokument Šestych meždunarodnych Rožděstvenskich obrazovatel'nych čt'ėnij* [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <https://mospat.ru/archive/1998/02/nr260181/>.
- Mospat.ru. (2001). *Itogovij dokument kruglogo stola: Religioznoje obrazovanie v Rossii: problemy i perspektivy* [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <https://mospat.ru/archive/2001/04/nr104243/>.
- Mospat.ru. (2008a). *Doklad Svjatějšego Patriarcha Moskovskogo i vseja Rusi Aleksija II na Archijerejskom Sobore Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. Moskva, 24 ijunja 2008 goda* [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <https://mospat.ru/archive/2008/06/41501/>.
- Mospat.ru. (2008b). *Ljubvi i radosti Int'ėrv'ju Svjatějšego Patriarcha Aleksija Rossijskoj gazetě* [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <https://mospat.ru/archive/2008/04/40694/>.

- Mospat.ru. (2017a). *Slovo Svjatějšego Patriarcha Moskovskogo i vseja Rusi Kirilla na zasedanii Prezidiuma Mežreligioznogo soveta Rossii* [online]. Dostupné z: [cit. 10. 12. 2018]. <https://mospat.ru/ru/2017/02/22/news142742/>.
- Mospat.ru. (2017b). *Na plenarnom zasedanii Soveta Feděracii prozvučalo vystuplenije mitropolita Volokolamskogo Ilariona* [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <https://mospat.ru/ru/2017/05/31/news146891/>.
- Ožiganova A. A. (2015). Religija v škole: analiz učebnych posobij po kursu Osnovy religioznoj kul'tury i svetskoj etiki. *Otěčestvennaja i zarubežnaja pedagogika*, 82–99.
- Samuel, T. K. (2012). *Reaching the youth: Countering the terrorist narrative*. Kuala Lumpur: Southeast Asia Regional Center for Counter-Terrorism (SEARCCT) [online]. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné z: <http://www.searctt.gov.my/announcement/267-monograph-reaching-the-youth-countering-the-terrorist-narrative-by-thomas-koruth-samuel>.
- Stakhnovich, M. (2016). Religion in contemporary public education in Russia. In Stoeckl, K. (2014). *The Russian Orthodox Church and Human Rights*. London: Routledge.
- Šacký S. T. & Šacká V. (1919). *Bodraja žizň*. Moskva.
- Vinogradova, N. (2018). *Osnovy religioznych kul'tur i svetskoj etiki, 4 klass. Metodičeskoje posobije*. Moskva: Litres.
- Zaporožčenko A. B. & K. D. Davidova. (2013). Kurs Osnovy religioznych kul'tur i světskoj etiki: problemy i perspektivy. *Sibirskij pedagogičeskij žurna* 1, 74–78.

Kontakt:

Mgr. Miroslava Jasenčáková
Institut mezinárodních studií, FSV
Univerzita Karlova v Praze
U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice
E-mail: jasencakova@centrum.cz

Mgr. Miroslava Jasenčáková je interní doktorandkou na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde studuje obor Moderní historie se zaměřením na moderní dějiny Ruska. Věnuje se především na vývoj vzdělávacího systému a činnost pravoslavné církve. V současné době dokončuje disertační práci na téma Proměna systému vzdělávání v Rusku po roce 1917.